

المسعودی (م. ۳۴۶ق.)، به کوشش اسعد داغر، قم، دار الهجره، ۱۴۰۹ق؛ **المستدرک علی الصحیحین**: الحاکم النیشابوری (م. ۴۰۵ق.)، به کوشش مرعشلی، بیروت، دار المعرفه، ۱۴۰۶ق؛ **مسند احمد**: احمد بن حنبل (م. ۲۴۱ق.)، بیروت، دار صادر؛ **المعارف**: ابن قتیبه (م. ۳۷۶ق.)، به کوشش ثروت عکاشه، قم، شریف رضی، ۱۳۷۳ش؛ **المعالم الاثیره**: محمد محمد حسن شراب، دمشق، دار القلم، ۱۴۱۱ق؛ **معالم العلماء**: ابن شهر آشوب (م. ۵۸۸ق.)، قم؛ **معجم البلدان**: یاقوت الحموی (م. ۶۲۶ق.)، بیروت، دار صادر، ۱۹۹۵م؛ **المعجم الکبیر**: الطبرانی (م. ۳۶۰ق.)، به کوشش حمدی عبدالمجید، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۵ق؛ **معجم قبائل العرب**: عمر کخاله، بیروت، الرساله، ۱۴۰۵ق؛ **المغازی**: الواقدی (م. ۲۰۷ق.)، به کوشش مارسدن جونز، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۹ق؛ **مکاتیب الرسول**: احمدی میانجی، تهران، دار الحدیث، ۱۴۱۹ق؛ **المناسک و اماکن طرق الحج**: ابراهیم بن اسحاق الحریری (م. ۲۸۵ق.)، به کوشش حمد الجاسر، ریاض، ۱۴۰۱ق؛ **مناقب آل ابی طالب**: ابن شهر آشوب (م. ۵۸۸ق.)، به کوشش گروهی از اساتید، نجف، المکتبه الحیدریه، ۱۳۷۶ق؛ **المنتظم**: ابن جوزی (م. ۵۹۷ق.)، به کوشش نعیم زرزور، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۲ق؛ **المیزان**: الطباطبایی (م. ۱۴۰۲ق.)، بیروت، اعلمی، ۱۳۹۳ق؛ **نمونه**: مکارم شیرازی و دیگران، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ش؛ **نور الثقلین**: العروسی الحویزی (م. ۱۱۲ق.)، به کوشش رسولی محلاتی، اسماعیلیان، ۱۳۷۳ش؛ **وفاء الوفاء**: السمهودی (م. ۹۱۱ق.)، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۶م.

سید علی رضا واسعی

ابورغال: راهنمای اصحاب فیل هنگام

حمله به مکه

از نام و زندگی ابورغال چندان آگاهی در دست نیست. بر پایه گزارشی، آن گاه که ابرهه* ۴۰ سال پیش از بعثت یا ۵۵ روز پیش از ولادت پیامبر گرامی ﷺ برای ویران کردن کعبه به مکه لشکر کشید، در راه به طائف رسید و از اهالی این شهر خواست تا راهنمایی در اختیار او بگذارند و آنان ابورغال، از غلامان طائف، را در اختیار او نهادند.^۱ گویند: او در همین سفر در مُعَمَس، دو میلی عُمیر، جایی میان ذات عرق یعنی میقات عراقیان، و بستان^۲ در گذشت. قبری که مردم در مُعَمَس بدان سنگ می زنند، قبر اوست.^۳ سنگ زدن به قبر او به صورت سنت در آمده^۴ و در اشعار^۵ و امثال عرب شهرت یافته است.^۶ ابن اسحاق بی آن که از ابورغال یاد کند، نام راهنمای ابرهه را نفیل دانسته است.^۷

۱. تاریخ طبری، ج ۱، ص ۵۵۲؛ معجم البلدان، ج ۵، ص ۱۶۱؛ سبل الهدی، ج ۱، ص ۲۱۷.
۲. معجم البلدان، ج ۴، ص ۲۱۳؛ المفصل، ج ۷، ص ۳۴۳؛ المعالم الاثیره، ص ۲۲۲.
۳. جامع البیان، ج ۳۰، ص ۳۸۷.
۴. جامع البیان، ج ۳۰، ص ۳۸۷؛ تفسیر سمعانی، ج ۶، ص ۲۸۳.
۵. انساب الاشراف، ج ۱، ص ۳۱؛ الاغانی، ج ۴، ص ۲۹۹.
۶. البداية و النهایه، ج ۲، ص ۲۱۳؛ تاریخ ابن خلدون، ج ۲، ص ۶۱.
۷. مسند احمد، ج ۲، ص ۱۴؛ المحلی، ج ۹، ص ۳۵۱.
۸. سیره ابن اسحاق، ج ۱، ص ۳۸.

بدانند.^۷ بر پایه نقل ابن کثیر، تشابه اسمی میان ابورغال راهنمای اصحاب فیل با ابورغال پیش از او موجب شده تا مردم قبر هر دو را سنگباران کنند.^۸

◀ منابع

الاغانی: ابوالفرج الاصفهانی (م. ۳۵۶ق.)، بیروت، دار الکتب العلمیه؛ انساب الاشراف: البلاذری (م. ۲۷۹ق.)، به کوشش سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۷ق؛ البداية و النهایه: ابن کثیر (م. ۷۷۴ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ق؛ تاریخ ابن خلدون: ابن خلدون (م. ۸۰۸ق.)، بیروت، مؤسسة اعلمی، ۱۳۹۱ق؛ تاریخ طبری (تاریخ الامم و الملوک): الطبری (م. ۳۱۰)، به کوشش گروهی از علماء، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۳ق؛ تفسیر سمعانی (تفسیر القرآن): منصور السمعانی (م. ۴۸۹ق.)، به کوشش یاسر ابراهیم و دیگران، ریاض، دار الوطن، ۱۴۱۸ق؛ جامع البیان: الطبری (م. ۳۱۰ق.)، به کوشش خلیل المیس و دیگران، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۵ق؛ دائرة المعارف الاسلامیه: مترجم: احمد شنتاوی و دیگران، تهران، جهان، ۱۹۳۳م؛ سبل الهدی و الرشاد: محمد بن یوسف الصالحی (م. ۹۴۲ق.)، به کوشش احمد عادل و علی محمد، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۴ق؛ سنن ابی داود: السجستانی (م. ۲۷۵ق.)، به کوشش سعید محمد اللحام، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۰ق؛ سیره ابن اسحاق (السیرو و المغازی): ابن اسحاق (م. ۱۵۱ق.)، به کوشش محمد حمید الله، معهد

در برخی منابع از فردی با کنیه ابورغال یاد شده که فاصله زمانی بسیاری با راهنمای اصحاب فیل داشته است. او را از بزرگان قوم ثمود دانسته‌اند^۱ که هنگام نزول عذاب بر ثمود، در حرم الهی بود و بدین روی از عذاب آسمانی در امان ماند. اما آن‌گاه که حرم الهی را ترک کرد، عذاب بر او نازل گشت و او را کشت.^۲ برخی این ابورغال را کنیه زید بن میخلف^۳، قُسی بن مُنَّبه بن نَبیت، جد اعلای ثقیف^۴ یا قُسی برده ابورغال^۵ دانسته‌اند. گویند: آن‌گاه که پیامبر گرامی ﷺ پس از فتح مکه به سال هشتم ق. به طائف رفت، به مردم خبر داد که در قبر ابورغال زید بن میخلف شمشی طلا هست. مردم قبر او را شکافتند و آن شمش را بیرون آوردند. فقیهان اهل سنت این رخداد را دلیلی بر جواز نبش قبر کافران برای به دست آوردن مال دانسته‌اند.^۶

ناسازگاری گزارش‌ها درباره ابورغال موجب شده است تا برخی محققان در وجود او تردید کنند و وی را شخصیتی افسانه‌ای

۱. صحیح ابن حبان، ج ۱۴، ص ۷۸؛ معجم البلدان، ج ۳، ص ۵۳؛ البداية و النهایه، ج ۱، ص ۱۵۷-۱۵۸؛ ج ۴، ص ۳۹۷.
۲. تاریخ طبری، ج ۱، ص ۱۶۲؛ السیره النبویه، ج ۱، ص ۳۲؛ السیره الحلبیه، ج ۳، ص ۷۶-۷۷.
۳. معجم البلدان، ج ۳، ص ۵۳؛ المفصل، ج ۴، ص ۱۴۹.
۴. الاغانی، ج ۴، ص ۲۹۸.
۵. انساب الاشراف، ج ۱، ص ۳۱.
۶. سنن ابی داود، ج ۲، ص ۵۴؛ کشف القناع، ج ۲، ص ۱۶۸؛ فقه السنه، ج ۱، ص ۵۶۰.

۷. دائرة المعارف الاسلامیه، ج ۱، ص ۳۴۰.

۸. البداية و النهایه، ج ۲، ص ۲۱۳.

الدراسات و الابحاث؛ السيرة الحلبیه: الحلبي (م. ۱۰۴۴ق.)، بیروت، دار المعرفه، ۱۴۰۰ق؛ السيرة النبویه: ابن کثیر (م. ۷۷۴ق.)، به کوشش مصطفی عبدالواحد، بیروت، دار المعرفه، ۱۳۹۶ق؛ صحیح ابن حبان بترتیب ابن بلبان: علی بن بلبان الفارسی (م. ۷۳۹ق.)، به کوشش الارنؤوط، الرساله، ۱۴۱۴ق؛ فقه السنه: سید سابق، بیروت، دار الکتاب العربی؛ کشف القناع: منصور البهوتی (م. ۱۰۵۲ق.)، به کوشش محمد حسن، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۸ق؛ المحلی بالآثار: ابن حزم الاندلسی (م. ۴۵۶ق.)، به کوشش احمد شاکر، بیروت، دار الفکر؛ مسند احمد: احمد بن حنبل (م. ۲۴۱ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۹۹ق؛ المعالم الاثیره: محمد محمد حسن شراب، بیروت، دار القلم، ۴۱۱ق؛ معجم البلدان: یاقوت الحموی (م. ۶۲۶ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۹۹ق؛ المفصل: جواد علی، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۹۷۶م.

سید مجتبی موسوی

ابورُهْم غِفاری: جانشین پیامبر ﷺ در

مدینه در برخی غزوه‌ها

ابورهم کلثوم بن حُصَین بن خِلالد از شاخه اَحْمَس / اَحْمَس قبیله بنی غفار*^۱ بود. در نام پدر و اجدادش اختلاف است.^۲ وی در آغاز هجرت

۱. جُمَهره انساب العرب، ص ۱۸۶؛ اسد الغابه، ج ۴، ص ۱۹۳؛ الاصابه، ج ۷، ص ۱۱۹.
 ۲. الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۶۵۹؛ اسد الغابه، ج ۵، ص ۱۱۷.

همراه تیره اش به مدینه رفت و مسلمان شد.^۳ پیامبر گرامی ﷺ آنان را در مدینه سکونت داد و خانه ابورهم نیز در کنار خانه های بنی غفار در مدینه قرار گرفت^۴؛ هر چند او بیشتر در بیابان های غَیَقه^۵ و صَفراء^۶، محل سکونت بنی غفار، زندگی می کرد.^۷ به گزارش سمهودی، منازل غفاریان در سمت غرب بازار مدینه در کنار کوه سُلَیح^۸ قرار داشت.^۹ بر پایه روایتی، مسجد قبیله غفار نزدیک منزل ابورهم بود که پیامبر در آن نماز گزارده بود.^{۱۰} او در نبرد بدر حضور نداشت؛ اما در گزارشی که جای تأمل دارد، مشاهده خود را از حضور فرشتگان الهی برای یاری مسلمانان در نبرد بدر نقل کرده است.^{۱۱} او در غزوه احد به سال سوم ق. حضور یافت و آن گاه که از ناحیه گلو مجروح شد، به اعجاز پیامبر گرامی ﷺ شفا یافت. وی را منحور (زخمی شده از حلق) خواندند.^{۱۲}

برخی اخبار، او را در صلح حدیبیه^{۱۳} به

۳. الطبقات، ج ۴، ص ۱۸۴؛ تاریخ الاسلام، ج ۱، ص ۱۶۹.

۴. تاریخ المدینه، ج ۱، ص ۲۶۰؛ وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۲۶۴.

۵. معجم البلدان، ج ۴، ص ۲۲۲؛ مراد الاطلاع، ج ۲، ص ۱۰۰۷.

۶. معجم البلدان، ج ۳، ص ۴۱۲؛ الروض المعطار، ص ۱۱۳.

۷. الطبقات، ج ۴، ص ۱۸۵.

۸. معجم البلدان، ج ۴، ص ۸۵؛ مراد الاطلاع، ج ۲، ص ۹۲۰.

۹. وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۵۸.

۱۰. تاریخ المدینه، ج ۱، ص ۲۶۱؛ وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۲۶۴.

۱۱. المغازی، ج ۱، ص ۷۷؛ سبل الهدی، ج ۴، ص ۳۹.

۱۲. المغازی، ج ۱، ص ۲۴۳؛ الطبقات، ج ۴، ص ۱۸۴.

۱۳. المحتر، ص ۱۲۷؛ انساب الاشراف، ج ۱، ص ۳۵۰.